

МИЛАН БОРКОВИЋ

СКОЈ И ОМЛАДИНА ВАЉЕВА У ОРУЖАНОМ УСТАНКУ 1941

У овом раду учињен је покушај да се целовито прикаже и свестрано осветли рад и делатност СКОЈ-а и омладине са територије којом је руководио и организовао масе на терену Окружни комитет КПЈ Ваљево у периоду 1941. године.

Настојао сам да посебно истакнем учешће СКОЈ-а и омладине Ваљева и околине у припремама за оружани устанак, који је Партија организовала у периоду април—јун 1941. Општепозната је чињеница да су Партија и СКОЈ, још од првих дана окупације вршили организационе и политичке припреме за борбу против окупатора. Организација СКОЈ-а и омладине из овог краја као и свих других крајева Србије и Југославије уопште дала је без сумње свој велики допринос ослободилачком рату и народној револуцији.

Исто тако покушао сам да посебно истакнем организациони развој СКОЈ-а у ваљевском округу. На тај начин ће се једино видети са каквим снагама је СКОЈ ушао у народноослободилачки рат и народну револуцију. Јер, од снаге Партије и СКОЈ-а и расположења патриотских маса умногоме је зависно успех у борби окупатора и домаћих квислинга.

Добар део рада је посвећен акцијама: војно-диверзантским и политичко-пропагандним, које је СКОЈ изводио под руководством Окружног комитета КПЈ и Окружног комитета СКОЈ-а.

Под руководством Партије и СКОЈ-а, омладинске диверзантске групе наносиле су осетне ударце окупатору и његовим слугама.

У посебном делу овога рада, покушао сам да прикажем рад и делатност СКОЈ-а у Ваљевском партизанском одреду. Као и у свим другим крајевима Србије, тако и на територији Ваљева, омладинци су представљали главну бројчану снагу партизанских чета и одреда. Рачуна се да су преко 75% борци партизанских чета и батаљона били омладинци.

Код анализе ових и низа других проблема из периода ослободилачког рата и револуције, аутор текста је наишао на скоро непремостиве тешкоће. Јер, до сада није написан нити објављен ни један синтетички рад о СКОЈ-у и омладини од оснивања СКОЈ-а па до наших дана. Истина, више публицистички, писали су о овом проблему: Воја Пекић: Савез комунистичке омладине Југославије између два рата; Будислав Шошкић: Омладински покрет у народној револуцији 1941. до 1945; Живомир Станковић: Борбени пут СКОЈ-а и Гавро Церовић: Развитак омладинских организација у послератном периоду. Остали аутори, овај проблем су само

успут додиривали у разним прегледима и студијама о развиту народноослободилачке борбе на територији Србије. Сасвим мало о активностима СКОЈ-а и омладине за период 1941. писано је у регионалним монографијама НОБ-е као што су: Источна Србија, Јужна Србија, Санџак, Београд у НОБ-и као и студија др. Јована Марјановића: Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941. На жалост, за западну Србију није објављен ни један значајнији рад за период ослободилачког рата.

Ни с изворном грађом и документацијом стање није боље. У потврду тога навео бих да је број сачуваних докумената о СКОЈ-у и омладини за све крајеве Србије па и за Ваљево до те мере мали да писање неког озбиљнијег рада представља изванредан напор. Зато је аутор морао да пабирчи податке из извора са разних страна: да прегледа партијска и непријатељска документа, ратну и после-ратну штампу; сећања савременика и низ других допунских извора. Другим речима због тако малог броја докумената која непосредно и искључиво говоре о СКОЈ-у и омладини- требало је учинити много напора да се из целина, које специјално не говоре о СКОЈ-у и омладини, ваде подаци о СКОЈ-у и омладини. Са територије ОК Ваљево, није сачуван ни један извештај ОК СКОЈ-а, СК СКОЈ-а или МК СКОЈ-а за период 1941. Такође није сачуван ни један проглас или било који други значајнији документ који говори о раду и делатности СКОЈ-а. Све је то отежавало аутору овог рада да темељније проучи проблем о коме је реч.

Помоћ КПЈ организацији СКОЈ-а непосредно пре избијања другог светског рата

Организационе и политичке припреме за оружану борбу, које су спроводиле Партија и СКОЈ наставак су револуционарног рада који је Партија спроводила нарочито од 1937. године тј. од доласка новог руководства на чело КПЈ. Ослањајући се на здраво језгро младих комуниста, одређујући за рад у СКОЈ-у поједине чланове КПЈ, ЦК СКЈ почиње обнављање СКОЈ-а. Пред крај 1937. при ЦК КПЈ формира се омладинска комисија на челу са Ивом Лолом Рибарем, која ће касније прерасти у ЦК СКОЈ-а. Исто тако, при одговарајућим партијским телима, стварају се омладинске комисије, које уз помоћ Партије приступају спровођењу у живот нове партијске линије у раду са омладином. Као резултат предузетих мера већ крајем 1937, а нарочито 1938. и 1939. почињу свуда да се стварају основне организације СКОЈ-а — активни са језгром по предузећима, школама и масовним организацијама. Све ове мере имале су одраза и на СКОЈ-евску организацију ваљевског округа¹

На VI земаљској конференцији СКОЈ-а, која је одржана септембра 1940. године у Загребу, могло се видети да је СКОЈ за свега три године од свог обнављања постигао значајне резултате. Имао је покрајинске комитете у свим крајевима Југославије, преко 85 месних и окружних комитета са око 18 000 чланова СКОЈ-а².

После VI земаљске конференције скојевска организација се развијала сигурније и брже, у чему ће допринети веома значајне одлуке V земаљске партијске конференције, која је одржана октобра 1940. године у Загребу³. Непосредно пре избијања другог светског рата у Југославији је било 30 000 чланова СКОЈ-а. Значи за период од три године скојевска организација у Југославији је знатно порасла. Тако је СКОЈ у периоду до избијања рата успео да оствари значајне успехе, како у повезивању са масама радне омладине и руковођењу њеном свакодневном борбом, тако и у правцу проширења својих организација и повећању њеног чланства.

У свакодневним акцијама против неправда и свирепог угњетавања, којим су биле изложене масе радничке, сељачке и интелектуалне омладине, млади патриоти су јачали своје редове и постајали прекаљени борци. Није било ни једне значајније акције која се изводила против експлоататорских режима краљевине Југославије, а да у њој није учествовала омладина⁴.

Борба демократских снага у свету против фашизма и енергична акција нашег револуционарног покрета против ненародних режима, а посебно против покушаја фашизације земље и њеног подчињавања Силама осовине, снажно су утицали на расположење наше омладине и њену решеност да се супротстави поробљавању Југославије. То се јасно показало и у мартовским демонстрацијама, које су се широм наше земље изводиле 26. и 27. марта 1941. у којима је омладина из скоро свих крајева Србије па и Ваљева учествовала у великом броју. Као што је познато 25. марта 1941. реакционарна влада Цветковић — Мачек потписала је у Бечу, без знања југословенског народа — Споразум о приступању Југославије Тројном пакту, којим су фашистичке силе осигуравале свој положај на Балкану, посебно у Југославији.⁵

Под притиском маса, група прозападно оријентисаних официра команде ратног ваздухопловства и краљеве гарде, на челу са генералом Душаном Симовићем, у току ноћи између 26. и 27. марта, извршила је пуч, збацила с власти намесничтво и владу Цветковић — Мачек и прогласила Петра Карађорђевића за краља. Нову владу образовао је лично генерал Душач Симовић.⁶

Симовићева влада није предузела неке озбиљније мере ради одбране земље. Због пете колоне која је владала у штабовима и на командним местима, као и услед саботажа у врховима државног апарата, дошло је до тога да је краљевина Југославија капитулирала, а њена војска није пружала скоро никакав отпор окупатору. Због тога је стотине хиљада заробљеника транспортовано за Немачку и Италију. Комунистичка партија Југославије предузела је многе мере преко чланова КПЈ и СКОЈ-а и других патриотских маса да се брани земља од фашистичког агресора.⁷ Ову нашу констатацију потврђују многи примери, а нарочито чињеница, да су омладинци у првом реду скојевци, одлазили по директиви Партије, а чешће самоиницијативно у војне команде да траже оружје ради одбране земље од окупатора или су разбијали војне магацине и сами се наоружавали.

У Ваљеву је Окружни комитет Партије после напада Немаца на Југославију издао директиву да се чланови КПЈ и СКОЈ-а наоружавају и да иду са војском на фронт да бране земљу. Пријавило се било око 500 омладинаца и других патриота. Ишли су до Ужица, али им команде нису дале да се наоружају.⁸ Маса скојеваца и омладинаца тражили су да се наоружају и да бране земљу од окупатора и у Зајечару, Чачку, Прокупљу, а вероватно да је било сличних случајева и у другим крајевима Србије.

„... Брза капитулација пред окупатором као и целокупна политика буржоаских врхова у време непосредно пред рат и у току рата, открила је југословенским народима слику срамног издајства буржоазије, њеног кукавичлука, неспособности и одушења страним империјалистичким интересима...” — каже се у Програму СКЈ о свешњавању априлске катастрофе и издаје владајућих кругова.⁹ Југословенска територија је подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске и између квислиншких влада.

ПРИПРЕМЕ ПАРТИЈЕ И СКОЈ-а ЗА ОРУЖАНИ УСТАНАК

У ситуацији, када је земља окупирана, војска и држава пропали, а влада побегла у иностранство, једина снага, која се могла супротставити непријатељу и повести масе у ослободилачки рат била је Комунистичка партија Југославије. У том смислу Партија је предузела низ организационих и политичких мера. Већ 15. априла Централни комитет КПЈ издао је проглас народима Југославије у коме их позива да збију своје редове у припремама за оружану борбу. „... Не клоните духом ни онда ако у тој борби подлегнете, писало је у једном делу прогласа — јер ће се из овог крвавог империјалистичког покоља рађати нови свијет... и створити истинској независности свих народа Југославије слободна братска заједница...”¹⁰

Нема докумената из којих би се видело какве је мере предузимао ЦК СКОЈ-а, ПК КПЈ и ПК СКОЈ-а за првих двадесетак априлских дана. Не види се такође какве је мере у том периоду предузимао ОК КПЈ и ОК Скоја у Ваљеву, али по свему судећи и ова руководства су већ изграђивала ставове и припремала се за организациони рад у масама. Да је ово тачно потврђују неки примери са терена, где се одмах после априлске катастрофе контактирало са родољубивим масама и објашњавали им се узроци слома краљевине Југославије. У ваљевском срезу у више скојевских актива у граду и у појединим селима одржавани су са амладинцима састанци на којима је објашњавана новонастала ситуација.¹¹ Има података који говоре о томе да су партијска и скојевска организација у Љигу крајем априла 1941. добиле директиву од члана ОК КПЈ другарице Милке Минић да прикупљају оружје и други ратни материјал. О контактима Партије са родољубивим масама у другим крајевима Србије има података и за пожаревачки, моравски и неке друге округе у Србији.

Већ почетком маја 1941. у Загребу је одржано мајско саветовање КПЈ на коме је извршена анализа узрока који су довели до слома краљевине Југославије. Анализирајући стање у свакој окупираној области, учесници мајског саветовања су одредили и посебне задатке. Речено је да комунисти Србије треба „... да окупљају српски народ за борбу против империјалистичких освајача, да се ставе на чело национално-ослободилачке борбе српског народа, да даду народу јасну перспективу његове борбе, да раскрикавају пред народом сву ту владајућу клику, која је кривац за ову трагедију српског народа...”¹²

Изгледа да је на мајском саветовању донета одлука да се изврши распоред чланова ЦК КПЈ у све крајеве земље да би помогли партијским организацијама у припремама за оружану борбу; да се Политбиро ЦК КПЈ из Загреба пресели у Београд. Такође је донета одлука о оснивању и раду војних комитета при националним и нижим партијским руководствомима.

Током маја Покрајински комитет КПЈ и окружни комитети на терену обављају многе задатке: контактирају са нижим руководствомима КПЈ и СКОЈ-а и припремају чланове КПЈ и СКОЈ-а као и остале родољубиве масе за борбу против окупатора.

У Београду је у првој половини маја одржан састанак Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију, на коме је присуствовао и Иво Лола Рибар, секретар ЦК СКОЈ-а. Расправљало се о припремама за оружану борбу. Донети су закључци: да се прикупља оружје; стварају илегалне војне десетине; да се омладина обучава у савлађивању војне вештине; да се отпочне са радом на организацији санитетских

течајева; да се преко скојевских актива интензивно ради на стварању јединственог омладинског покрета у Србији и низ других непосредних задатака, које је СКОЈ под руководством Партије требало да предузме.

Током маја и јуна већи број чланова Окружног комитета СКОЈ-а из Ваљева налазили су се на терену села ваљевског округа, где су на састанцима скојевских актива и омладинаца објашњавали линију Партије у вези припрема за оружану устанак. Забележено је да је Милорад Павловић, члан Окружног комитета СКОЈ-а посетио село Клинце у другој половини маја, где је на заједничком састанку скојеваца женске и мушке омладине говорио да треба прикупљати оружје и да се треба припремати за борбу. Слични састанци одржани су у селу Бабајићу, Осечинци, Лозници и још неким другим селима, где су секретар Окружног комитета СКОЈ-а Миливој Радосављевић и Димитрије Кољковић, руководилац средњошколске омладине у граду, истicali да се приближава дан устанка; да ће бити напад на Ваљево; да скојевке треба да буду укључене у санитарску службу у одреду који ће се ускоро формирати; да се прикупља оружје, као и то да се сачини списак свих омладинаца који ће бити спремни да крену у борбу када се укаже потреба. Интересантно је истаћи да већина другова, руководиоца омладине из периода рата у ваљевском округу, у својим сећањима истиче да се на састанцима скојевских актива објашњавало омладини да поред осталих задатака треба спремати одела за руске падобранце. То исто истиче Бора Дреновац, секретар МК СКОЈ-а за Београд за период 1941. у својим сећањима, и каже да је на једном ширем омладинском саветовању, које је одржано крајем јуна у Београду, лично Љубинка Милосављевић секретар ПК СКОЈ-а позвала да буду спремни за дочек руских падобранаца.¹⁵

Ипак, изгледа, да су то били само ставови и претпоставке појединца да би евентуално могли доћи руски падобранци, а не партијска директива, јер бар у лето 1941. није било никаквих услова за таква нереална очекивања.

Да би се имала потпунија слика о свим активностима које су вршене на терену ваљевског округа пре избијања оружаног устанка навешћу још неке примере, из којих ће се видети какве су мере предузимали Партија и СКОЈ у погледу сакупљања оружја, муниције и другог материјала. Забележено је да је Александар Илић, сељак из Бранковине имао своје складиште оружја, муниције и другог материјала, где је било сакупљено: 6 пушака, 1 митраљез, 2 сандука пешадијске муниције и 1 сандук бомби. Илић је касније читав овај материјал предао партизанима када се формирао Ваљевски партизански одред.¹⁶ Сличних примера, који говоре да су чланови КПЈ, чланови СКОЈ-а и други патриоти сакупљали оружје и други материјал налазимо и у многим другим крајевима ваљевског округа.

Паралелно са сакупљањем оружја у Ваљеву и у појединим селима ваљевског округа почетком маја и јуна 1941. приступа се стварању илегалних војних десетина. Десетине су биле састављене од чланова КПЈ, чланова СКОЈ-а и других антифашиста. Десетине су биле ангажоване на прикупљању оружја и другог војног материјала, а сем тога, имале су задатак да изводе војну обуку која је била неопходна у тадашњим условима, поготову што су се у овим десетинама налазили претежно омладинци који нису служили војску.

Сем омладинских војних десетина, у којима је била окупљена углавном мушка омладина, добар део женске омладине био је ангажован у раду санитарских течајева, који су паралелно радили са војним десетинама. Женска омладина, а нарочито девојке, које су биле учлањене у СКОЈ обучавале су се на санитарским курсевима раду пружања прве помоћи рањеницима. Иако нису сачувани подаци о

томе колики број течајева је био формиран и у којим местима, већина савременика у својим сећањима тврди да су управо овакви течајевни радилци и да се на њима сем уско стручног рада радило и политички.

Према свему изнетом, могло би се закључити да је мајско саветовање у Загребу дало смернице за рад свим партијским и скојевским руководствомима. И док су Немци и органи квислиншке власти убрзано изграђивали свој окупационо-квислиншки механизам, своје политичке и војне формације и изводили репресалије над нашим народом, КПЈ и СКОЈ вршили су интензивне организационе и политичке припреме за оружану борбу против окупатора, које су у периоду мај-јун биле у пуном јеку.

ОРГАНИЗАЦИОНО СТАЊЕ СКОЈА У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ 1941. ГОДИНЕ

Да би се бар приближно сагледала снага СКОЈ-а непосредно пре избијања оружаног устанка у Србији, покушаћу да прикажем бројно стање скојевске организације и састав појединих руководства. Одмах морам да нагласим да је то врло тешко учинити, јер због строго илегалног рада сачувано је врло мало изворних докумената, а сећања савременика нису најпотпунија, те сам многе чињенице морао проверавати, упоређивати и опрезно користити. На основу тих оскудних и прилично непотпуних података, снага Скоја и омладинског покрета уочи устанка и касније у току 1941. године на терену ваљевског округа изгледала је овако.

После капитулације бивше Југославије у Ваљеву је постојао Окружни комитет СКОЈ-а од 5 чланова и то: Миливоје Радосављевић, студент, секретар и чланови: Живомир Јеремић — Моделар столарски радник, Викторија Радосављевић, кројачка радница, Драгутин Раковић, трговински помоћник и један радник фабрике „Вистал“. Маја 1941. изабран је нови Окружни комитет СКОЈ-а. У његов састав су ушли: Милорад Павловић, радник, секретар и чланови: Живомир Јеремић, Викторија Радосављевић, Живорад Гајић и Добривоје Бошковић.¹⁷

Непосредно после избијања оружаног устанка у Србији три члана Окружног комитета СКОЈ-а одлазе у одред: Живомир Јеремић, Викторија Радосављевић и Добривоје Бошковић. Почетком августа ухапшен је секретар Окружног комитета СКОЈ-а Милорад Павловић, тако да је ОК СКОЈ-а све до половине 1941. имао само једног члана. Тада се ОК СКОЈ-а попуњава и имао је следећи састав: Живорад Гајић, секретар и чланови: Љубомир Петровић-Мингеј, опанчарски радник, Јаков Дудић, земљорадник и Вера Ваљаревић, ученица.¹⁸

У овом саставу ОК СКОЈ-а је радио до новембра 1941. Тада је поново попуњен ОК СКОЈ-а и имао је 5 чланова: Љубомир Петровић-Мингеј, секретар и чланови: Милоје Спасојевић, свршени ученик, Добривоје Бошковић, кројачки радник, Милица Ножица, свршена ученица и Бошко Поваковић, ташнерски радник. У овом саставу ОК СКОЈ-а остао је све до фебруара 1942. године и тада је престао са радом.¹⁹

На терену ОК Ваљева постојали су у 1941.: Месни комитет СКОЈ-а у Ваљеву, Срески комитет СКОЈ-а у Мионици, Реонски комитет СКОЈ-а у Љигу и велики број актива.²⁰

Месни комитет СКОЈ-а у Ваљеву формиран је у јулу 1941. године и сачињавали су га: Живорад Јеремић — Моделар, секретар и чланови: Миле Бјелица, свршени ученик пољопривредне школе, Милица Ножица и Љубомир Петровић. Почетком августа дужност секретара је примио Љубомир Петровић — Мингеј. Крајем септембра 1941. три члана МК СКОЈ-а иду на слободну територију. У граду остаје само Миле Бјелица и тада практично МК СКОЈ-а престаје са радом, све до априла 1942. године када ће се поново формирати.²¹

Сактав Среског комитета СКОЈ-а у Мионици био је следећи: Љубинка Марић, секретар и чланови: Слободан Пауновић, Радован Јовановић, Мара Стојановић, Радивоје Радовановић и Милоје Спасојевић.²²

Крајем фебруара 1941. формиран је Рејонски комитет СКЈ-а за Љнг. Његов састав је био: Милош Милићевић, секретар, а касније Нада Радојевић, и чланови: Рајко Радосављевић, Миодраг Филипковић, Олга Апостоловић и Надежда Дујић.²³

На почетку устанка у граду Ваљеву су постојали скојевски активни: у предузећу „Вистад“, Првој и Другој гимназији, Средњој пољопривредној школи, Средњо-техничкој школи, Трговачкој академији и два актива СКОЈ-а међу радничком омладином.²⁴

У селима ваљевског среза у 1941. постојали су активни СКОЈ-а у Дивцима један актив СКОЈ-а од 5 чланова, Клинцима (5), Петњици (4), Жабарима (3), Седлару (3), Иверку (3), Драчићу (3), и Поћути (3).²⁵

У рађевском срезу су постојали: у Крупњу актив СКОЈ-а од 4 члана, Толсавцу (4), Белој Цркви (6).²⁶

У азбуковачком срезу у Љубовији, постојао је актив СКОЈ-а од 4 члана и један актив у Пецкој.²⁷ На територији тамнавског среза били су формирани скојевски активни: у Убу (3), Лајковцу (5), Чучугама (3), Сарабанима (4) и Радуши (5).²⁸

У колубарском срезу била је најмасовнија скојевска организација на територији ваљевског округа. Постојали су следећи активни: у Мионици (3), селу Мионици (5), Цветановцу 2 актива СКОЈ-а (3) + (5), Јајчићу (3), Моравцима (5), Браничићу (3), Рајковићу (4), Горњој Топлици (3), Велишевцу (3), Радубићу (3), Санковићу (3), Маљевићу (3), Бошњаковићу (3), Кључу (3) и Бабајићу (4).²⁹ На територији посавско-тамнавског среза пре почетка устанка у Србији била су 3 актива СКОЈ-а.³⁰

Овако приказана реконструкција о организационом стању СКОЈ-а у ваљевском округу, први пут је објављена у овом раду. Постојање чврсте организације СКОЈ-а, коју непријатељ није успео да уништи, био је важан фактор у покретању омладине у оружану борбу. Чињеница да је уочи устанка у Ваљеву деловао Окружни комитет СКОЈ-а, Срески, месни и рејонски комитет и велики број актива у граду и по селима, говори да су СКОЈ и омладина били значајна снага на коју је Партија могла рачунати приликом стварања планова за покретање оружане борбе у овом крају против окупатора.

ОМЛАДИНА ВАЉЕВСКОГ ОКРУГА У ПАРТИЗАНСКОМ ОДРЕДУ

Изванредно повољни услови за покретање масовног ослободилачког рата, створени су нападом Немаца на Совјетски Савез. Ови догађаји затекли су Партију и СКОЈ спремне у политичком и организационом погледу. Истог дана када су немачке трупе прешле границе Совјетског Савеза, Централни комитет КПЈ одржао је седницу у Београду и после свестрано анализираних ситуација донео је одлуку да се народ Југославије позове на оружани устанак. У том смислу био је написан познати проглас: „Радници, сељаци и грађани Југославије“, који се одмах растурао по читавој земљи. У једном делу прогласа ЦК КПЈ се обратио омладини Југославије и позвао је у оружану борбу: „Омладина Југославије, бије се последњи бој са твојим највећим непријатељом, са крвником младе генерације, са фашистичким окупационим окупационим снагама против којих си се ти увек спремно борила, када је Комунистичка партија позвала“.³¹ После шема Централног комитета КПЈ осетила се активност

у свим руководствима КПЈ и СКОЈ-а на терену и било је питање само дана када ће се запалити неугасива буктиња ослободилачке борбе народа Југославије. Већ 27. јуна у Београду је био формиран Главни штаб НОПО Југославије; првог јула Централни комитет СКОЈ-а издаје свој проглас у коме се обраћа младој генерацији Југославије позивајући је да смелије и моћније него икада до сада стане на страну поробљених и угњетених у велику војску ослобођења. Историјске одлуке Политбироа Централног комитета КПЈ, које су донете 4. јула у Београду о томе да треба неодложно отпочети партизанске акције и стварати партизанске одреде, нису изненадиле партијска и скојевска руководства.

У духу директива, које је давао ЦК КПЈ и Главни штаб НОПО Југославије о преласку на општи народни устанак у Србији су одмах партизански одреди отпочели са акцијама против окупатора и квислиншких органа. Одлука о формирању Ваљевског партизанског одреда била је донета још 25. јуна на састанку Окружног комитета КПЈ.³² Међутим, прве акције отпочеле су нешто касније. Рађевска чета Ваљевског партизанског одреда прва је ступила у акцију 7. јула 1941. године, којом приликом је била ликвидирана квислиншка жандармеријска патрола у Белој Цркви у близини Крупња, која је покушала да растури народни збор. Због тога се овај датум узима као почетак оружаног устанка, у Србији, против непријатеља.³³

Ваљевски партизански одред је успео за кратко време да разоружа све жандармеријске станице и растури све општинске управе како у мањим местима тако и у среским: Мионици, Љигу, Пецкој, Каменици. Важније акције Ваљевског партизанског одреда нарочито су биле усмерене на железничку пругу Београд — Чачак и Лајковац — Ваљево. Између 7 и 8. августа извршен је напад на немачки воз на железничкој станици Д. Латковић, којом приликом су убијена 4 немачка војника; 9. августа извршен је напад на Љиг; у ноћи између 15. и 16. августа извршен је напад на железнички чвор Лајковац, где је уништено више локомотива и вагона. Том приликом је било убијено 40 немачких војника и официра. Ваљевски партизански одред је извео још низ значајних акција међу којима треба споменути оне које су извршене 31. августа и 1. септембра, напад на Столице, када је разбијена немачка посада од 40 војника. После тога извршен је напад на Крупањ. Веома значајна акција Ваљевског одреда је била и блокада Ваљева, која је трајала све до 21. октобра, када је 342. немачка дивизија успела да разбије опсаду.³⁴

Нису сачувани подаци који говоре о броју омладинаца у Ваљевском партизанском одреду, о броју чланова СКОЈ-а у одреду, али сви савременици у својим сећањима су скоро једнодушни да су млади борци представљали главну бројчану снагу Ваљевског партизанског одреда на почетку устанка, а и касније кроз читаву револуцију. О томе говори и друг Тито у својим сећањима, која је дао листу „Младост“ поводом прославе 40-годишњице КПЈ и СКОЈ-а: „Ви знате да је 1941. у нашим редовима било највише омладинаца и ја сам се зачудио, када сам септембра месеца 1941. из Београда дошао на ослобођену територију и срео Ваљевски партизански одред колико су борци тог одреда били млади, тако рећи деца. То нису били омладинци из 1927. и 1928. године, јер они су били старији, него деца и девојчице од 15—18 година. Али, и они су дисали истим духом као и њихови старији другови...“³⁵

Улога СКОЈ-а у народноослободилачкој борби није се ни издалека испривала ступањем великог броја његових чланова у прве партизанске одреде, нити пак, мноштвом акција које су извођене у позадини непријатеља. Требало је да се чланови СКОЈ-а не само боре и да у томе дају пример осталима, већ и да обављају

низ других врло сложених и потпуно нових задатака, које је наметнуо живот једне нове војске и њен динамичан развитак. Требало је радити на идеолошком и културно-просветном развоју младих бораца. Затим, пружању помоћи омладини на терену, која није била у одредима. О активности скојевских организација на идеолошко-политичком плану и културно-забавном животу у Ваљевском партизанском одреду говори и извештај секретара партијске ћелије Ваљевског НОПО за период од 1. до 10. октобра 1941. године:

„Зидне новине у последње време нису излазиле услед недостатака материјала. Вести су ширене где год је чета пролазила. У четном СКОЈ-у налазили су се сви четни омладинци, а СКОЈ у чети је добрим делом послужио и као школа за партијски кадар. Четири омладинца су у последње време примљена у Партију”.³⁶

Из цитираног извештаја може се видети да баш у периоду најжешћих борби тј. онда када је окупатор наваљивао свим снагама покушавајући да скрши отпор партизанских одреда на слободној територији западне Србије и када су наши борци били приморани да воде свакодневне тешке борбе са далеко надмоћнијим и технички опремљенијим непријатељом, скојевци и млади борци налазили су снаге и времена да пишу зидне новине, да шире вести и популаришу народноослободилачки покрет у местима кроз која су пролазили. Исто тако, секретари партијских ћелија налазили су слободног времена да држе партијске састанке и да на њима учлањују истакнуте младе борце.

Активан рад СКОЈ-а у позадини и у одредима не би се могао замислити без непосредне помоћи Партије СКОЈ-а. О томе како је Окружни комитет КПЈ Ваљева гледао на скојевску организацију на терену види се и из директивног писма ОК КПЈ од 22. новембра 1941. које је упућено свим партијским организацијама и члановима у коме се говори о грешкама и будућим задацима. У једном делу писма је поред осталог стајало:

„Чланови КПЈ и партијске јединице како у позадини, тако и у партизанским четама запостављају рад међу омладином. Упркос великог броја комунистичких омладинаца, нарочито у партизанским четама, још се нису учврстила руководства и активи СКОЈ-а. Чланови КП не треба да забораве да је још у првим данима борбе партизана против окупатора, пламени позив наше КП упућен целом народу да се диже на оружје против окупатора, наишао на највећи одзив у редовима омладине... Али, још велики број омладинаца седи код куће и пасивно посматра борбу партизана. Њима морају прићи млади комунисти и позвати их у борбу”³⁷

Из овог цитата се види да је Окружни комитет Партије ценно рад СКОЈ-а и омладине, али је истовремено критиковао и партијска и скојевска руководства да недовољно раде са омладином која није била учлањена у СКОЈ. Јер, пријем већег броја омладинаца у чланство СКОЈ-а био је неопходан, поготову што су се партизански одреди у највећем броју попуњавали из редова младих бораца.

ОМЛАДИНСКЕ АКЦИЈЕ

Као и у многим другим крајевима Србије, тако је и у Ваљеву била значајна активност СКОЈ-а и омладине 1941, у акцијама које су извођене против окупатора и квислиншких органа, чиме су непријатељу наносени губици у људству и ратном потенцијалу. Те акције су биле нарочито масовне непосредно пре избијања оружаног устанка као и у првим месецима народноослободилачке борбе. Акције су биле подстрека свим прогањаним родољубима за борбу. Вести о њима преносиле су се по свим

селима и градовима и оне су мобилизаторски деловале међу масама омладине и појачавале спремност на отпор и ступање у борбу.

Целокупан преглед акција које су извршиле омладинске диверзантске групе није лако сачинити. Многе од њих нису ни забележене. Неке је ратни вихор однео заједно са њеним учесницима. Код других, које су после рата описане према исказу учесника и очевидца време је учинило своје. Избледали су и заборављени многи елементи и детаљи, па је потпуну и објективну реконструкцију те разноврсне и борбене активности тешко извршити.

Ипак се зна да су масовно сечени телефонско-телеграфски стубови; ценани су окупаторски огласи и плакати; растуран партијски леци и прогласи, писане антифашистичке паролe; паљене су гараже и жито на окупаторским имањима; ликвидирани окупаторски и квислиншки војни и цивилни функционери и шпијунски шт. Према томе омладина Ваљева и околине била је активна не само у партизанским четама Ваљевског партизанског одреда, које су свакодневно водиле борбу са неупоредиво бројно надмоћним и технички опремљеним непријатељем, већ је она изводила и акције у позадини непријатеља.

Непосредно пре избијања оружаног устанка у Србији, група ваљевских скојеваца коју су сачињавали; Живорад Гајић, члан Окружног комитета Скоја, Живорад Јеремић — Моделар, Миле Бјелица, Гвозден Гајић, Раденко Гаврић, Јордан Радоичић, Милорад Дудић и др. извршили су једну већу диверзантску акцију, која је била врло значајна. Наиме, у фабрици „Вистад“ налазио се магацин са ратним материјалом који су чували немачки војници. Скојевци су одлучили да веће количине муниције пренесу из складишта и да га предају партизанском одреду који је био већ формиран. Пре извршене акције група омладинаца из предузећа „Вистад“ била је задужена да извесне количине муниције и другог материјала склони на погодно место. Ова група је за кратко време сакупила 12 сандука ручних бомби и 4 сандука муниције. Акција је била изванредно синхронизована. Живорад Гајић је пошао у село Клинце да дотера кола; Живорад Јеремић је организовао омладинце да износе бомбе из круга фабрике „Вистад“, а Миле Бјелица био је одређен да контролише кретање немачких стражара. Запрежна кола, на којима су били натоварени сандуци са бомбама и муницијом Живорад Гајић и Милорад Дудић претерали су кроз град Ваљево за време полицијског часа. Прво су отишли у село Клинце, а затим у село Ђурђевац, где их је сачекала Колубарска партизанска чета.³⁸

На ослобођеној територији радљевског среза од јула до новембра 1941. чланови СКОЈ-а и напредни омладинци били су посебно ангажовани и активни на растурању летака и штампе. У ту сврху је била организована група скојеваца са задатком да хвата вести радио Лондона и Москве. Важније вести су куцане на машини у стотину примерака и лепљене на прометним местима села Пецке, Царине, Осечине и других села. Скојевци су сем тога растурали и вести са наших фронта, које су објављивали ужички листови „Ослобођење“ и „Ужичка борба“.³⁹

Одмах после избијања устанка у Србији Окружни комитет КПЈ у Ваљеву организовао је у Ваљеву обавештајну службу. За овај посао је био задужен Ђубомир Петровић — Мингеј. Петровић је ради успешнијег обављања овог врло деликатног посла, поделио Ваљево на чет рејона и за сваки рејон је био задужен по један ударник — скојевац. Скојевци су на основу прикупљених података састављали писмене извештаје. У извештајима су уношени подаци о митраљеским гнездима Немаца, о броју митраљеза и посаде у њима; о кретању немачких тенкова и других јединица; о зградама у којима су становали припадници немачке

војске итд. Један средњошколац, скојевац, био је задужен да нацрта план Ваљева и сва митраљеска гнезда. Овакви извештаји слати су штабу Ваљевског партизанског одреда и коришћени су приликом стављања планова за опсаду и напад на Ваљево.⁴⁰

О акцијама ваљевских омладинаца писала је и квислиншка штампа. Прво време је у броју од 4. септембра о томе донело напис у коме се истиче да је пре неколико дана једна група наоружаних омладинаца напала на државна надлештва у варошници Уб и да су том приликом погинула 4 Недићева војника: један је био студент из Београда, један студент из Жаркова, а остала двојица су били сељаци из околних села. Сва настојања квислиншких власти и Немаца да пронађу атентаторе остали су без резултата.⁴¹

Сем описаних акција, извођене су и многе друге где је био обухваћен добар део радничке, средњошколске и сеоске омладине. На пример скојевци и други омладинци прикупљали су оштећено лако оружје и муницију, коју је у повлачењу оставила за собом бивша југословенска војска. Прикупљено оружје и муницију обично су закопавали у вртовима и двориштима. Једна група скојеваца из Ваљева закопала је више сандука муниције у Милишића башти код Колубаре, коју су касније користили борци Ваљевског одреда.

Упоредо са прикупљањем муниције и оружја чланови СКОЈ-а и напредни омладинци и омладинке прикупљали су по директиви КПЈ санитарски материјал, одећу, обућу и прехранбене намирнице. Прикупљање је вршено у виду добровољних прилога.⁴²

Као што видимо из наведених примера активност омладине ваљевског округа била је богата и разноврсна. Тешко је пронаћи било коју акцију у Ваљевском партизанском одреду или на терену округа, а да у њему нису учествовали скојевци и други омладинци.

Оцењујући рад омладине Србије у ослободилачком рату друг Тито је на Првом конгресу УСАОС-а, који је одржан у ослобођеном Београду новембра 1944. поменуо и ваљевску омладину. „... 1941. овде, на улицама Београда, младићи и девојке скоро дјеца, на зов наше Комунистичке партије пошли су у борбу не штедећи своје младе животе. Омладина у Београду, омладина у Крагујевцу, омладина у Ваљеву, омладина у Ужицу, омладина у Пожаревцу, омладина у свим градовима Србије, омладина српских села дигла се и пошла у борбу против највећих непријатеља српског и свих народа Југославије — њемачког окупатора и његових слугу...“⁴³

Међутим, оштар сукоб са непријатељем, неминовно је доводио до губитка великог броја омладинских кадрова, а нарочито после повлачења главнине партизанских снага из западне Србије. Нису сачувани подаци о броју погинулих чланова СКОЈ-а и омладинаца уопште, али је сигурно да та цифра није била мала. Нарочито је изгубио животе велики број скојеваца и омладинаца, не само у борбама на фронту већ и у многим хапшењима и стрељањима.

Неизбројни су примери храброг држања чланова СКОЈ-а било у борбама и акцијама против непријатеља или јуначког држања у затворима и концентрационим логорима пред класним непријатељем. Појединачни примери херојства, које би истакли у тексту увек представљају опасност да можда нису изостављени још већи хероји. О храбром држању омладинаца има података у многим партијским и непријатељским документима.

О томе има података и у сећањима савременика и хроникама народно-ослободилачког рата. Ипак ћемо истаћи само један пример јунаштва омладинца,

и то онај који је забележен у дневнику Драгојта Дудића о безименом дечаку „који је потрчао под тенк да би бацно бомбу (почетком октобра) и после месец дана погинуо. Наш млади друг борац, 16 година стар, који је у борби са Немцима ускакао у тенк. У последњој борби са фашистичким разбојницима наш млади друг пуцао је из стојећег става и ту остао на месту мртав“.⁴⁴

Н А П О М Е Н Е

1. Четврти конгрес СКОЈ-а, Београд 1948, стр. 52.
2. Архив института за изучавање радничког покрета Београд (у даљем тексту: АИРПЈ), Комунистичка омладинска интернационала (у даљем тексту: КОИ), 1940/1, материјали са VI земаљске конференције СКОЈ-а.
3. Комунист бр. 1, 1946, стр. 119, материјали за V земаљске конференције КПЈ.
4. Први конгрес УСАОС-а, Београд 1944, стр. 81. — Врло значајна акција студената Београдског удиверзитета на пример била је 1939, када су избиле велике демонстрације против рата и скупоће, за мир, хлеб и слободу радног народа, за аутономију универзитета и слободу науке.
5. Др Јован Маријановић, Београд у народноослободилачкој борби, стр. 49. — У име владе краљевине Југославије, споразум о приступању Југославије Тројном пакту, потписали су председник владе Цветковић и министар спољних послова Цинцар—Марковић. — Опширније о 27. марту види код Ферда Чулиновића (Слом старе Југославије, Загреб 1958, стр. 1—367) и код Николе Миловановића (Војни пуч и 27. март 1941, Београд 1960, стр. 1—301).
6. Др Јован Маријановић, Београд у народноослободилачкој борби, стр. 50.
7. Зборник народноослободилачког рата (у даљем тексту: ЗБ НОР), стр. 18, из закључака Мајског саветовања КПЈ у Загребу 1941.
8. Архив Института за историју радничког покрета Србије (у даљем тексту: АИРПС), Мг. Ваљево бр. 14.
9. Седми конгрес СКОЈ-а, Љубљана 1958, стр. 264.
10. Зборник докумената историје омладинског покрета Југославије (у даљем тексту: ЗБ. ОПЈ) том I, књ. II, стр. 4—5.
11. Архив војно-историјског института (у даљем тексту: АВИИ), мемоар Буре Мештровића.
12. АИРПС, Мг Ваљево бр. 13338, сећања Сретена Читаковића, члана ОК КПЈ у Ваљеву.
13. ЗБ. НОР, II-2, 7—23.
14. Сећања Љубинке Милосављевић, секретара ПК СКОЈ-а за Србију, која сам лично забележио 18. XII 1964.
15. Хроника с. Клинце (Ваљево), стр. 87; АИРПС, Мг. ОК Ваљево бр. 33, сећања Наде Антонијевић-Војновић; Мг ОК Ваљево бр. 46, сећања Анице Спасојевић и Остоје Лазаревић; АИРПС, Мг ОК Београд, бр. 118, сећања Боре Дреновца.
16. АИРПС, Мг ОК Ваљево бр. 13336, сећања савременика.
17. АИРПС, Мг ОК Ваљево, нерегистровано, кратак преглед о саставу скојевских организација на територији ОК Ваљево.
18. Исто.
19. Исто.
20. Исто.
21. Исто, стр. 5 и 6.
22. Исто, стр. 7.
23. АИРПС, Мг ОК Ваљево бр. 26.
24. Цитирани преглед о саставу скојевских организација са територије ОК Ваљево стр. 5 и 6.
25. Исто.
26. Исто.
27. Исто.
28. Исто.
29. Исто.
30. Исто.
31. ЗБ. ОПЈ, I-2, 72.
32. Мома Марковић у књизи, Борба Србије 1941—1945 новоди да је Ваљевски одред формиран 2. јула (М. Марковић, и. д. 59). Међутим др Јован Маријановић у студији: Устанак и НОП у Србији 1941, тврди да је одлука о формирању Ваљевског партизанског одреда била донета још 25. јуна, дакле непосредно после Прогласа ЦК КПЈ (Ј. Маријановић, и. д. 101). Изгледа да је тврдња др Маријановића исправна, јер и многи други извори помињу 25. јун као датум формирања Ваљевског партизанског НОП одреда.
33. Ослободилачки рат народа Југославије 1941. до 1945, књ. I стр. 52.
34. М. Марковић, и. д, стр. 59—63.
35. Борба (Београд) 20. V 1959.
36. ЗБ. НОР, IX-1 стр. 66.
37. Исто, стр. 19.
38. АИРПС, Мг ОК Ваљево бр. 14, Политика (Београд) бр. 15449 од 4—5. VII 1956.
39. АИРПС, цитирани преглед о саставу скојевских организација Ваљевског округа (без броја).
40. Исто.
41. Ново време (Београд) бр. 105 од 4. IX 1941.
42. Као фуснота 39.
43. Први конгрес УСАОС-а, Београд, новембра 1941, стр. 5.
44. Драгојло Дудић, Дневник, 190 и 242.